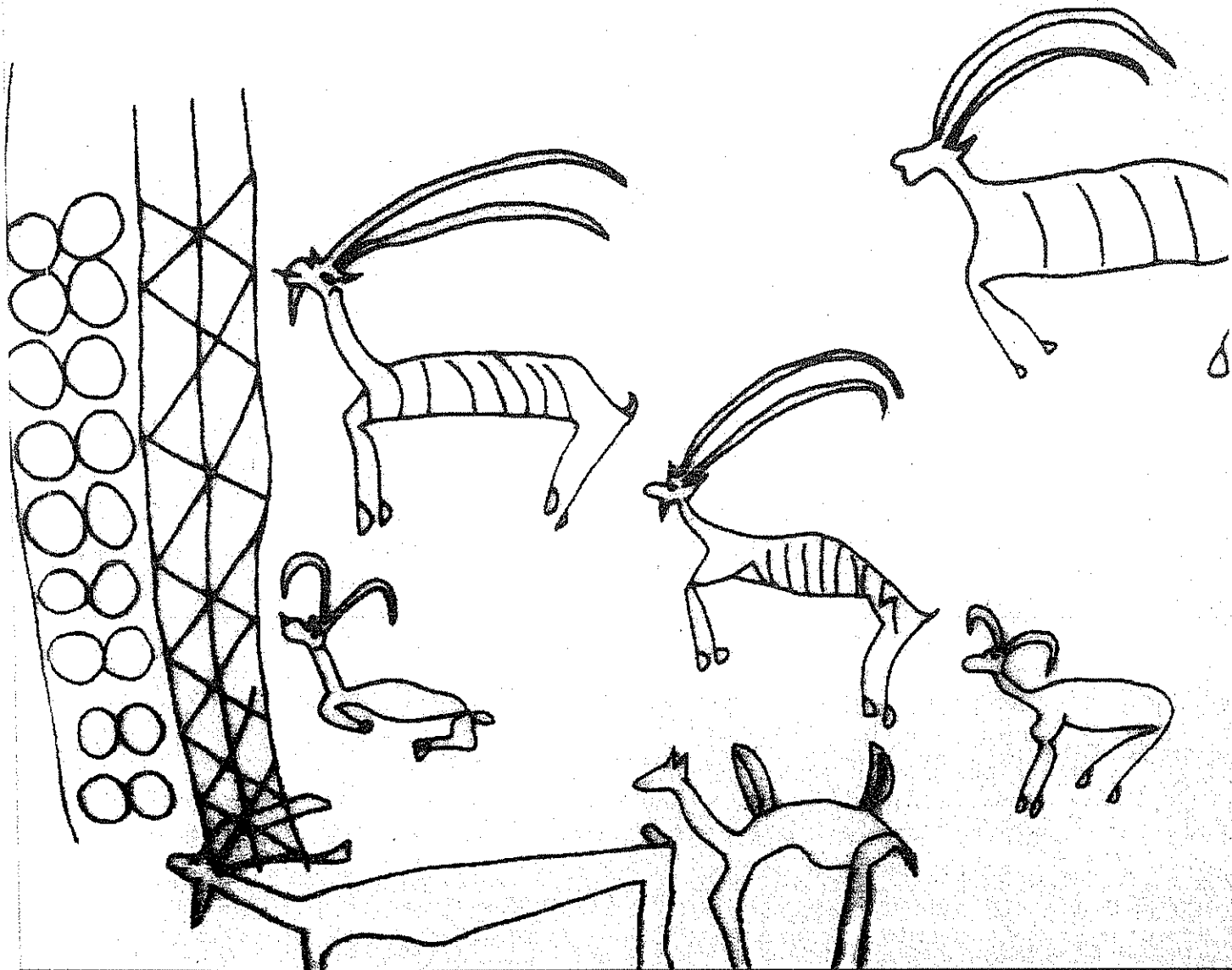

ARKEOLOJİ VE SANAT

Sahibi ve Yayın Yönetmeni
Nezih BAŞGELEN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Orhun GÖKÇAY

Editörler Kurulu
Engin AKYÜREK, Nezih BAŞGELEN, A. Vedat ÇELGİN,
Brian D. JOHNSON, Mehmet ÖZDOĞAN, Mustafa H. SAYAR, Oğuz TEKİN

Redaksiyon
Erkan İLDİZ

Redaksiyon Danışmanları
Ali AKKAYA, Chris LIGHTFOOT, Aksel TİBET

İdari Yönetim
Sema BAŞGELEN

Teknik Yönetim / Sinan ŞANLIER

Sanat Yönetmeni / Lalehan UYSAL

Yayın Hazırlık / Serdar KIRAN

Mali İşler / Burçin MUMCU

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi
Hayriye Cad. Çorlu Apt. 3/4 80060 Beyoğlu - İstanbul
Tel.: (0 212) 293 03 78 (pbx) Fax: (0 212) 245 68 77

Satış Mağazası/Kitabevi
Yeniçarşı Cad. Petek Han No: 32/A 80060 Galatasaray/İstanbul
Tel.: (0 212) 249 92 26

www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com

Kapak Resmi:
Çalı-Kağızman Kayaüstü Resimleri

Hakemli Dergi' dir.
Yayımlanan yazılardaki bilimsel görüş ve düşünceler yazarlarına aittir.
Arkeoloji ve Sanat bunlardan bir sorumluluk kabul etmez.
Yazı ve her türlü görsel malzemenin yayın hakkı saklıdır.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ve benzeri araçlarla
ya da diğer kaydedici cihazlarla kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

ISSN 1300-4514

Baskı: Kanaat Matbaası, İstanbul 2005

VIII

Yurdumuzun Tarihöncesine Adanmış, Bir Bilim Yaşamı: Mehmet Özdoğan

Nezih Başgelen

1

Kağızman Çalı'da Tarih Öncesi Dönem'e Ait Kayaüstü Resimleri

Oktay Belli

11

Gre Virike Fırat Kıyısında 5000 Yıllık Bir Kült Merkezi

Tuba Ökse

25

Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi

Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar

39

Lydia'da Bir Dağ Tanrısı: Tmolos "Bozdağ"

Sencan Özbilge Altınoluk

44

Pergamon ve Zeus Tropaios Kültü

Hüseyin Üreten

49

Grek Mitolojisinde Gece, Uyku ve Ölüm İlişkisi

Aslı Saraçoğlu

59

Salihli Definesi / M. Ali Kaya - Nuray Çırak

79

İznik Nilüfer Hatun İmaretı Duvarındaki Çiniler Üzerine

Faruk Şahin

85

Almaşık Gövdeli Edirne Minareleri / Sedat Bayrakal

94

Tütün Lüleleri ve Antalya-Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler

Azize Yener

114

Arkeolojik Prospeksiyon / Mahmut Göktürk Drahor

126

Mahrem Belkıs Hâlâ Mahrem / Bakiye Yükmen Edens

138

Barajlardaki Kurtarma Kazıları ve Allianoi İkilemi / Ahmet Yaraş

142

Etkinlik: 8-10 Eylül 2004 I. Van Gölü Havzası Sempozyumu -Van Kültür Sarayı- Van

İlknur Zeynep Konuralp

PERGAMON VE ZEUS TROPAIOS KÜLTÜ¹

HÜSEYİN ÜRETEN*

Öz:

Pergamon kentinde kutsal yerlerde, pazar yeri binalarında, gymnasionlarda ve kamuya açık başka yerlerde Tanrılara ve Tanrısal güçlere tapınılmış ve kutsal mekanların her birinin kendine özel adak yerleri ve günleri, bayramları, dini tören alayları şekillenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da kült mekanlarının Pergamon kentinde çok yaygın olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kült, Zeus Tropaios, Pergamon..

Abstract:

In Pergamon deities and heavenly beings were worshipped within houses, at sacred places, at market places, gymnasions and other places open to public and every single one of these places had its own days for sacrifice and form of ritual. It has been, thus, determined that religious awareness was prevalent in the city.

Keywords : Cult, Zeus Tropaios, Pergamon.

Pergamon hakkındaki bilgilerimiz hayli fazla olmasına karşılık, kentin din hayatına ilişkin bilgilerimiz henüz çok sınırlıdır.¹ Bunun nedeni, belki de antik kent alanlarında daha çok merkezlerdeki din dışı kentsel yaşama odaklı araştırma faaliyetleri olabilir. Hem A. Conze, C. Humann, W. Dörpfeld, T. Wiegand, E. Boehringer ve W. Radt gibi araştırmacılar² tarafından gerçekleştirilen çalışmalar hem de 1890-1895 yılları arasında M. Frankel tarafından "Die Inschriften von Pergamon" adlı eserde topluca yayımlanan yazıtlar, Pergamon kent merkezi ve teritoriumuyla –kenti çevreleyen bağh yerleşmelerin yer aldığı arazi parçası– ilgili olarak azımsanamayacak miktarda bilgiye ulaşılmasını sağlamıştır.³

Pergamon'da ele geçen bu yazıtların –doğal olarak– bir kısmı dinsel inançlar konusunda önemli bilgiler sunarak, kentin sosyo-kültürel

tarihine ışık tutmaktadır. Söz konusu dinsel nitelikli bu belgelerden öğrendiğimize göre, kentin başTanrısı Zeus, Pergamon halkının dinsel inançları arasında özel bir yere sahip olmuştur.⁴ Diğer bir deyişle, kente ait epigrafik veriler ve kazı buluntularının bütünlüğü içinde yaptığımız değerlendirmeler sonucu, belirli bir zaman sınırlamasına giderek yaptığımız bu çalışmada, Tanrıya dört farklı epithet altında –Zeus Soter (Zeus Σωτηρ),⁵ Zeus Sabazios (Zeus Σαβαζιος),⁶ Zeus Keraunios (Zeus Κεραυνιος)⁷ ve son olarak da Zeus Tropaios (Zeus Τροπαιος)⁸– tapınıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu yazının amacı, Pergamon ve çevresinde kutsandığı anlaşılan Zeus'un Hellenistik Dönem kültlerinden biri ve o kült adına salt Pergamon'da düzenlenen Zeus Tropaios bayramı hakkında bugüne kadar ele geçen belgelerin sunduğu verilere dayanarak

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

yapılan değerlendirmelerin sonuçlarını duyurmaktadır.⁹

Çalışmamızda, öncelikle neşredilmiş yazıtlar ışığında Zeus Tropaios kültünün önemi vurgulanarak, kente özgü kült takvimi hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurularak, konuya ilişkin diğer kaynaklarda –antik ve modern kaynaklar– bulunan karmaşık bilgiler sistemleştirilerek daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Pergamon tarihinde Krallar Hanedanı Dönemi sonuna kadar olan sınırlı zaman diliminde (İ.Ö. 283 - İ.Ö. 133), özellikle gün ışığına çıkarılan yazıtlarda Zeus'un farklı epithetler altında tapınım gördüğüne yukarıda değinmiştik. Ancak Pergamon'da, tıpkı Tanrıça Athena'da olduğu gibi, Tanrıya epithetsiz olarak da tapınılmış olduğu gözardı edilmemelidir.¹⁰

Yazıtlar Tanrının kültü hakkında bizi aydınlatan kaynakların başında gelmektedir. Söz konusu epigrafik belgelerde, farklı epithetler altında farklı işlevlerle karşımıza çıkan Zeus'un bir de Tropaios (Τροπαιος)¹¹ sıfatı bulunmaktadır. Kent yaşamında koruyucu Tanrı kimliğiyle önemli bir yere sahip olan Tanrının Tropaios kültü, daha önce yayımlanmış bulunan dört yazıtın varlığıyla ortaya koyulmuştur. Bu yazıtlardan üçü adak yazıtı, dördüncüsü ise Pergamon kült festivalini açıklayan bir halk kararı niteliğindedir.

Yazıtlardan ilki, 1879 yılı Şubat ayında agoranın güneyindeki Bizans duvarı altında ele geçirilen, kırık adak kapı parçası üzerinde yer almakta olan üç satırlık yazıttır. Zeus Tropaios'a sunulan bu adak yazıtının transkripsiyonu aşağıdadır.¹²

“Α]πολλοδωρος Αρτεμωνος, Διονυσιος Νο-
υμηνιου, Αριστοβουλος Ἡρακλειδου

νο]μοφυλακες Δι Τροπαιωι και τωι δημωι το
τε Θυρωμα και τας Παρασταδας

κ]αι την εν [τῶ]ι νομοφυλακιωι επισκευην
και τας παραθυρ[ας].”

“Artemonos oğlu Apollodoros, Noumenios oğlu Dionysios, Herakleides oğlu Aristoboulos adındaki nomophylaks'lar karar gereği thyroma,¹³ parastadas¹⁴ ve parathyras'ları¹⁵ restore ettirerek Zeus Tropaios'a ve halka adadılar.”

Agoranın alt tarafındaki tiyatro terasının güneyinde çok aşınmış, kırık ve küçük bir mermer parçası üzerinde bulunan ikinci yazıt da bir adak yazıtı niteliğindedir:

“Απολλοδωρος Αρτεμυνος

Διονυσιος] Νουμηνι[ου

Αριστοβουλος Ἡρ]ακ[λειδου].”

Bu yazıtta da bir önceki yazıtta olduğu gibi Zeus Tropaios'a adakta bulunan nomophylaks'ların adları geçmektedir.

Adak yazıtlarının üçüncüsü ise, Asklepiodoros adlı bir erkeğin Zeus Tropaios'a sunduğu bir adak yazıtı niteliğindedir. Söz konusu yazıt, yukarıda sözü edilen ve Tanrıya adanan thyroma, parastadas ve parathyrasların onarımına ait bir adak kaydını içermektedir.¹⁶

Bir kült takvimi niteliğindeki dördüncü yazıt ise, 1879 yılında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında Bizans duvarı yıkıntıları altında ele geçen, sağ tarafı kırık bir mermer profil üzerinde yer almaktadır (Res. I).¹⁷ Yazıtta, kentin en büyük koruyucu Tanrısı Zeus'un -Athena hariç- Tropaios kültüne özgü salt Pergamon kentinde kutlanan bölgesel bir bayramdan bahsediliyor; dolayısıyla kentin dinsel yaşamında bu kültün önemli bir yere sahip olduğunu öğreniyoruz.

Bu yazıt içerdiği önemli bilgiler nedeniyle araştırmamız açısından büyük değer taşımaktadır. Sağ tarafı kırık ve eksik olduğu için tam olarak okunup değerlendirilemeyen yazıt iki sütundan oluşmaktadır: Yazıt üzerinde yapılan epigrafik değerlendirme çalışmaları sonucu, birinci sütunda Kral Attalos'un yaptığı bir savaştan, ikinci sütunda ise Zeus Tropaios kültü hakkında önemli bilgilerden söz edildiği anlaşılmaktadır.

Birinci sütunda, Attalos I'in Tolistobog kabilesi ve Antiokhos ile yaptığı savaştan söz edilmektedir. Bilindiği gibi Eumenes I ölünce (İ.Ö. 241) yerine yeğeni Attalos I (İ.Ö. 241-197) geçmiştir. Kendinden önceki Pergamon yöneticilerinin tersine Galatlara vergi vermeyi reddettiği için Tolistobog kabilesine mensup bir Galat ordusuyla savaşmak zorunda kalmıştır.¹⁸ Mysia Bölgesi'ndeki Kaikos Irmağı (Bakırçay) yakınında yapılan savaşı Attalos kazanmıştır.¹⁹ Bunun üzerine yenilginin öcünü almak isteyen Tolistobaglar diğer bir Galat kabilesi olan Tek-

--- γραμματεός.

Col. I.

Ἐπεὶ βασιλεὺς Ἄτ]ταλος τὴν δευ-
τέραν ἐκεῖ μάχην ἐνίκησεν τοὺς
Τολιστοαγίους καὶ [Α]ντιόχον
καὶ εὖζατο στήσαι ἐκ τῆς? δεκάτης

5 ----- Γαλ]άτας
----- δ]ύο?

Col. II.

ὀκτωκαίδεκάτη·

κατ[ά] ψήφισμα ἐπὶ Πύρρου τοῦ Ἀθη-
νοδώρου διὰ τὴν γενομένην ὑπὸ
τοῦ Διὸς τοῦ Τροπαιοῦ ἐπιφάνειαν·

5 κατ[ά] ψήφισμα ἐπὶ Πύρρου τοῦ Ἀθη-
νοδώρου διὰ τὴν γενομένην ὑπὸ
τοῦ Διὸς τοῦ Τροπαιοῦ ἐπιφάνειαν·
τοῦ [δ]έ Φρατρίου κατ[ά] ἐνιαυτὸν, ἢ ὁ-
κτ[ω]καίδεκάτη καὶ γενέθλιος Πύρ-
ρου τοῦ <του> Ἀθηνοδώρου, κατὰ ψή-
φισμ[α] ἐπὶ Κρατίππου,

----- ὕ[ω]ν.

10

Πανήμου

[τ]ετρά[ς] ἀπιόντος·

κατὰ ψήφισμα [ἐ]πὶ Μη[ν]υδοῦτου
ἡμέρα Βί[?]του Μελεάγρου.

Ἄπ]ολ[α]ω]ίου

15

----- ἀ[π]ιόντος·

κατὰ ψήφισμα ἐπὶ] Μητροδώρου

20

----- [ο]ν

----- ἀ[π]ιόντος·

Ἐπὶ τοῦ δεῖν[ος] Λέωνος εἰ[ρή]νη?

ὁ δᾶ[μος].

tosaglardan yardım istemiştir.²⁰ Ayrıca, bu sırada Küçük Asya'da bulunan Antiokhos II Hieraks da Pergamon'u kendi egemenliği altına almak için Galatlarla birleşmiştir. Böylece çok güçlü bir ordu toplayan Galatlar, özellikle Antiokhos II Hieraks'ın desteği ve parasal yardımıyla Pergamon topraklarını istila etmişlerdir. Attalos I, Tolistoboglara karşı kazandığı zaferden sonra bu kez Aphrodision (Aphrodithe Ta-

pinagi) önlerinde karşılaştığı Antiokhos'u da yenerek buradan da zaferle dönmeyi başarmıştır.²¹

Yazıta bir kült takvimi niteliği kazandıran ikinci sütunda ise, birbiriyle yakından ilişkili iki konudan, birincisi Zeus Tropaios adına Pergamon'a özgü kutlanan bayramdan, ikincisi bu bayramın kutlanacağı tarihe ilişkin önemli bilgiler içeren iki halk kararından söz edilmektedir. Tanrının adına kutlanan bayramın nedeni olarak, Pergamon Krallığı'nın yaptığı bir savaş sırasında, Zeus'un savaş alanında kendini askerlere göstererek (epiphani)²² -düşman askerlerinin kaçması üzerine- Pergamon askerlerine galibiyeti müjdelemesi gösterilmektedir.²³ Ne var ki Tanrının epiphanisinin olduğu savaşın hangi savaş olduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.²⁴ Ancak, yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Tanrının epiphanisinin, Athenodoros'un oğlu Pylros'un prythanlık zamanı olan Phratrios ayının 18. günü olduğu şeklindedir.²⁵ Bilindiği gibi, yılları bir kişinin adıyla adlandırma adeti Eski Doğu'dan (Assur) gelmektedir. "Hellenler bu Eski Doğu adetini almışlar ve en üst düzeydeki yıllık memurlara, örneğin Atina'da arkhonlara (αρχων), Sparta'da ephoroslara (εφορος), Miletos'ta stephanephoroslara (στεφανηφορος) göre tarihlemeler yapmışlardır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Atina, Boiotia, Phokis ve Orta Hellas'ta her yıl için yenisi seçilen arkhon eponymos (αρχων επωνυμος) adlı en üst düzeydeki memur, seçildiği yıla adını ver-

miş ve arkhonlar listesi böylece olayların tarihlenmesinde önemli bir çıkış noktası olmuştur.²⁶ Elimizdeki yazıt örneğinden de anlaşılacağı üzere, tarihlemelerde, arkhonluğun yanında prytnislik kurumunun da esas alındığını görmekteyiz. Sözünü ettiğimiz bu kronolojik sistemler Hellen dünyasında yan yana kullanılmış olmakla birlikte, duruma göre bunlardan biri ön plana geçebilmiştir. Örneğin, prytnisliği temel alan sistem esas itibarıyla günlük işlerde ve dinsel alanda, arkhonları temel alan sistem ise resmi belgelerde ve antlaşmalarda kullanılmıştır.

Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz gibi, yazıtın II. sütununda Tropaios bayramının kutlanma tarihinden –*ancak Tanrının epiphansinin olduğu phratrios ayının 18. günü mü yoksa her ayın 18. günü mü olduğu belli değildir*- iki halk kararında da söz edilmektedir.²⁷ Bu kült takviminin sunduğu bilgide bizim için önemli olan, bayramın Pergamon takvimindeki phratrios ayında kutlanıyor olmasıdır.²⁸ Fakat ne yazık ki, Pergamon'a özgü kutlanan bu bayram hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Söz konusu epigrafik veriler dışında, Tanrının Hellenistik Dönem içinde Pergamon kentinde taşıdığı Tropaios epithetine ilişkin olarak numizmatik kaynaklarda yaptığımız çalışmada ise ne yazık ki hiçbir sikke örneğine rastlanmamıştır.

Eldeki bütün bu bilgiler çerçevesinde Pergamon'un din hayatı ve Zeus Tropaios kültü konusunda şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Pergamon'da sınırlı bir zaman diliminde Zeus'a dört farklı epithet –*Zeus Soter, Zeus Sabazios, Zeus Keraunios ve Zeus Tropaios*- altında tapılmıştır. Bu da bizlere, Zeus konusunda yapılan çalışmalarda, “Tanrının özellikle yerel epithetlerinin Hellenistik ve Roma dönemlerinde büyük artış gösterdiği” şeklinde ulaşılan sonucun ne kadar doğru olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Pergamon'daki bu dört epithetin ifade ettiği özellikler içinde Zeus'un ‘*koruyucu*’ işlevinin daha ağır bastığı görülmektedir. İşte kentte Zeus'a atfedilen bu işlevden dolayı ‘Tropaios’ epitheti “*kötülükleri kovan Tanrı*” kimliğini daha iyi vurgulanmıştır. Anadolu özellikle Pergamon üzerine çalışan epigrafların ulaşabildiğimiz yayınlarından yararlanarak yaptığımız diğer bir değerlendirmenin sonucu da, Tropaios bayramının Anadolu'da yaygın bir festival olmaktan

ziyade daha dar kapsamlı ve Pergamon kentine özgü bir bayram olduğudur.

Sonuç olarak, Zeus Tropaios kültünün ve Hellenistik Dönem'de Pergamon'a özgü olarak kutlanan Tropaios bayramının bölgesel niteliğini saptayabilmekle birlikte, bu külte ilgili –*örneğin, kültün kuruluş tarihi, kült tasviri, kült örgütü (görevli rahip ve rahibeler, tapınak bakıcıları), kültel uygulamalar ve faaliyetler (ayinler, adaklar)* gibi- bilgilerimiz şimdilik tamamen karanlıktadır.

DİPNOTLAR

1. Pergamon'un keşif tarihi hakkında genel bir bilgi için bkz. Radt 2002, 11-14.
2. Pergamon'u kazanlar hakkında bkz. Radt 2002, 307-328.
3. On altı bölümden meydana gelen ve Pergamon kazılarını içeren *Altertümer von Pergamon* (Alt. v. Perg.) serisinin VIII. bölümünü oluşturan *Die Inschriften von Pergamon* (Ins. v. Perg.) üç cilt halindedir. Pergamon ile ilgili yazıtların toplu katalogu olan bu eserin I. cildi Hellenistik Dönem'in sonuna kadar olan süreyi kapsamakta ve toplam 267 yazıttan oluşmaktadır.
4. Zeus hakkında bkz. Schwabl 1972, 253-375 (ayrıca bkz. RE Supp. XV, 994-1481); Farnell 1896, 60 vd; Cook 1925a, 259 vd., 807 vd., 1925b, 955 vd.
5. Ins. v. Perg. 246.
6. Ins. v. Perg. 248= OGIS 331= Welles, 1934, 66-67.
7. Ins. v. Perg. 232.
8. Ins. v. Perg. 237-238-239 ve 247.
9. Kent alanında bugüne değin varlığı yazıtlar, sikkeler vb somut kaynaklar yoluyla kamtlanan Zeus kültü ve tapınağı, tarafımdan doktora tezime (“Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri”, 40-72) ve bir makaleye (“Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri”, *Tarih Araştırmaları* dergisi, c. XXII, Ocak 2004, 189-194) konu edilmiştir.
10. Zeus'tan epithetsiz olarak söz edilen yazıtlar için bkz. Ins. v. Perg. 13-14, 17, 29, 185-186, 203 ve 300.
11. Tropaios: Grekçe bu kelime ‘*kötülükleri kovan*’ anlamına gelmektedir; bkz. Scott 1937, 1826.
12. Ins. v. Perg. 237.
13. Thyroma: Antik tiyatrodan episkenion –skene bölümünün üst katı- üzerinde yer alan ve sayısı 3 ile 7 arasında değişen kapılardan her biridir.
14. Parastas: Önünde destek olan anlamında kullanılır. Ante, yarı paye anlamına da gelir.
15. Parathyras: Yan kapılardan her biri.

16. "Ασκληπιόδρος Ζευζίδος ο προς τη παραφυλακή [των νομών κατασταθείς, το τε θύρωμα και τας παρασταδας και τας παραθύρας Δι Τροπαιω και τῶ δημῶ]" (Ins. v. Perg. 239).
17. Ins. v. Perg. 247; ayrıca bkz. Schwabl 1972, 367.
18. Pergamon kenti Tolistobog kabilesinin vergi/yağma bölgesinde bulunmaktadır (bkz. Kaya 2000, 41-44); Attalos I'in vergi vermeyi reddetmesi hakkında bkz. Livius, XXXVIII 16-17; Polybios, XVIII 41.7; Strabon, XIII 4.2.
19. Ins. v. Perg. 20 = OGIS 269.
20. Galatlar hakkında bkz. Kaya 2000, 1-12, özellikle 22-25; Arslan 2000, 39-67.
21. Ins. v. Perg. 23 = OGIS 275; Bu savaşta Attalos'un karşısında yalnızca Tolistoboglar yoktu. Tektosaglar ve Suriye kralı Antiokhos II Hieraks da vardı. Galatlara karşı kazandığı zafer sonucu 'kurtarıcı' ve 'kral' ilan edilen Attalos, Küçük Asya'da uzun süreden beri huzursuzluk kaynağı olan Galatları böylece büyük bir yenilgiye uğratmış oluyordu (bkz. Polybios, XVIII 41.6-8; Livius, XXXIII 21.3; Strabon, XIII 4.2). Ancak, Attalos I'in yaptığı her iki savaşın -Kaikos Irmağı yakınlarında ve Aphrodision önlerinde- tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır.
22. Epiphani: Tanrı veya Tanrıçanın insanlara bir anlık görünmesi. Bazı tapınaklarda alınlıkta bir takım pencereler bulunuyor, ki bunlar Tanrıların epiphaniisi için bırakılmış olarak yorumlanır.
23. Ins. v. Perg. 247 col. II 1-5.
24. Bu konu hakkında, Thrakia'da Bizye'de Zeus Tropaios adına sunulmuş bir yazıtı yorumlayan Robert'a ait önemli bir görüş vardır. O'na göre Tanrının epiphanesi Attalosların Thrakia'ya yaptığı bir sefer sırasında gerçekleşmiş olmalıdır. Zeus Tropaios kültü açısından önem taşıyan Robert'ın değerlendirmeleri için bkz. Robert 1969, 121-122; Schwabl 1972, 367; ayrıca bkz. Şahin 2001, 187.
25. Pynos adına başka yazıtlarda da rastlamak mümkündür, bkz. Ins. v. Perg. 157, 247.
26. İplikçiöglü 1997, 18-19.
27. Ins. v. Perg. 247 col. II (Söz konusu yazıt ile birlikte diğer Pergamon yazıtlarının topluca yer aldığı eserin 160-164 sayfalarında Max Frankel tarafından yapılan ve Almanca yayımlanan değerlendirmeler sonucu bilgi sahibi olunmaktadır). Ayrıca Anadolu'daki Zeus kültürüne ilişkin bilgiler sunan Nuran Şahin, L. Robert'a (L. Robert, OMS I, 121-122) atıfta bulunarak, söz konusu bayramın aylık kutlandığından söz etmektedir.
28. Bilindiği gibi kült bayramlarının yapıldığı ay isimleri o kültürün yapıldığı Tanrı ya da Tanrıçanın adının yanında bulunan epithetden gelmektedir. Örneğin, Phratrios ayı, Zeus Phratrios'dan, Eumeneios ayı Zeus Eumenes'den gelmektedir. Perga-

mon takvimi hakkında önem taşıyan Max Frankel'e ait değerlendirmeler için bkz. Ins. v. Perg. I, 160-164 (Ernst Fabricus ve Carl Schuchhardt'ın katkılarıyla Max Frankel tarafından hazırlanan eserin ilgili sayfalarında, Pergamon takviminde yer alan ay adları -Heraios, Phratrios, Apollonios, Audnaios, Dios, Pantheios ve Eumeneios- belirtilmiştir).

KISALTMALAR

- Alt. v. Perg. *Altertümer von Pergamon*.
 Ins. v. Perg., *Die Inschriften von Pergamon*, I-II, (ed. by M. Frankel), Berlin 1890-1895.
 OMS, *Opera Minora Selecta* I-VII 1969-1990.
 OGIS, *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, II-II, ed. W. Dittenberger, Leipzig 1903-1905.
 RE, *Paulys Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*. (hrsg. Von G. Wissowa), Stuttgart.

ANTİK KAYNAKLAR

- Livius, *Ab Urbe Condita*, I-XIII, (İngilizceye çev. B.O. Foster), London 1919-1951.
 Polybios, *The Histories*, I-VI, (İngilizceye çev. W. R. Paton), Cambridge 1922.
 Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (çev. Adnan Pekman), İstanbul 1999.

ÇAĞDAŞ KAYNAKLAR

- Arslan, M. 2000, *Galatlar: Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi*. İstanbul.
 Cook A.B. 1925, *Zeus: A Study in Ancient Religion*, II/I. Cambridge.
 Farnell, L. R. 1896, *The Cults of The Greek States I*.
 İplikçiöglü, B. 1997, *Eskibatı I (Giriş-Kaynaklar-Bibliyografya)*. Ankara.
 Kaya, M. A. 2000, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir.
 Radt, W. 2002, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi Tarihi ve Yapıları*. İstanbul 2002.
 Robert, 1969, OMS I: 121-122.
 Schwab, H. 1972, "Zeus Epiklesen", RE X A 1: 253-375.
 —, "Zeus", RE Supp. XV: 994-1481.
 Şahin, N. 2001, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*. İstanbul.
 Üreten, H. 2004, "Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri", *Tarih Araştırmaları* dergisi, XXII (2004): 189-194.
 Welles, C. B. 1934, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy*. New Haven.